

İBNÜ'L- CEZERÎ'NİN GÂYETÜ'N-NİHÂYE ADLI ESERİNİN TABAKÂTÜ'L- KURRÂ LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Ali ÖGE*

Hatice TEKİN**

GİRİŞ

Müslüman âlimler öğrendikleri ilmi yaşamak-üretmek ve aktarmanın yanı sıra, ilmi aldıkları şahısların kaydına önem vermişler, onların isimlerini, künyelerini, doğum ve vefat tarihlerini, yaşadıkları zamanı ve zümreyi, adalet ve zabt yönünden konumlarını vb. bilgileri, daha önce herhangi bir gelenekte olmayan şekilde kayıt altına almışlar ve bir tabakât edebiyatı oluşturmuşlardır. İcâzet uygulamasında aidiyet belirlemesi yapmak şeklinde de bir başka şekilde görülen bu uygulamayla İslam âlimleri ilim dünyasına çok büyük katkıda bulunarak akademik hafızayı korumayı ve canlı tutmayı başarmışlardır.

Sözlük anlamı olarak " طبق " kelimesi örten, kaplayan, birbirinin üzerini örten veya birbirine eşit olan anlamına gelir. ﴿ أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا ﴾ [Nuh 71/15] âyet-i kerimesinde aynı kelime kökü kullanılmış ve " طِبَاقًا " kelimesiyle birlikte âyetin açıklaması "gökler birbiri üzerine derece derece yaratılmıştır, her bir derece bir sınıf ve bir katmandır, birbirinin üzerini örten sema katmanı" şeklinde yapılmıştır. " الطَّبَق " kelimesi kendileri gibi bir topluluğa muadil olan insan topluluğu için kullanılmıştır.¹ Bununla birlikte " طبق " kelimesi "tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş" deyişindeki kullanımla kapak, örtü anlamında kullanılmış, " طبقة " şeklinde isim olduğunda tâife, sınıf anlamına gelmiştir. Birbirlerinden sonra gelip geçen, birbirlerinden farklı derecedeki insan toplulukları için kullanılmıştır.² İstilahta ise çeşitli meslek sahiplerinin, âlim ve şairlerin, sanatkârların hayatını anlatan kitaplar olarak tanımlanmıştır.³

Genel olarak ilimler tarihi birikiminde yıl esasına göre düzenlenmiş biyografi türü eserler İslamî tabakât geleneğinden önce var olsa da; şahısları yaşadıkları zaman, mekân, kabile, uzmanı olduğu ilim dalına göre gruplandırmak Müslümanlara özgü bir türdür. Hollandalı şarkiyatçı Rosenthal, Müslümanlara özgü bu tabakalandırma

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı .

** Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı.

¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Darü Sadır, Beyrut, c. 10, s. 209-2015, "طبق" maddesi.

² Zemahşerî, *Esasü'l- Belağa*, (tah. Muhammed Basil), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998/1419, c.1, s. 594- 595, "طبق" maddesi.

³ Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (redaksiyon- etimoloji, Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu) Kubbealtı Lugati, İstanbul 2011, c. 3, s. 3018, Tabakât maddesi.

yönteminin tamamen dış etkenlerden uzak olarak ilk dönemlerde Müslümanların “ Rasûlullah’ın ashâbı, tabiîn...” şeklinde katagorize edilmesine dayandığını belirtir.⁴

Rasûlullah Aleyhisselam’ın vefatından sonra genişlemeye devam eden İslam coğrafyasında, tabii olarak Müslüman toplum yapısı da değişmiş, birbirlerinden Rasulullah’ın hadislerini nakleden insanlar naklettiğini kimden aldığını sorma ihtiyacı hissetmiştir. Bu uygulama rivâyet disiplinini beraberinde getirmiş ve özellikle hadis ilminde cerh ve ta’lil ilminin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

“Tabakât” adıyla bilinen en eski kaynağın Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî (ö. 185 veya 186)’ye nispet edilen *Tabakatü’l-Muhaddisîn* olması, bilinen ilk tabakât kitabının bir muhaddis tarafından kaleme alındığını ve bundaki amacın da râvi tenkidi olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. İbn Sa’d’ın *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr* isimli eseri de tabakât kitaplarının ilki ve zamanımıza intikal edenlerin en eskisi olarak kabul edilir.⁵

Kıraat âlimlerinin biyografilerini içeren ve telifi tabakâtü’l-müfessirînlerden önceye dayanan tabakâtü’l-kurrâ muhtevalı ilk eserin müellifiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. İbnü’n-Nedîm, Halîfe b. Hayyât’a (ö. 240/854-55) *Kitâbü Tabakâti’l-Kurrâ* adlı bir eser nisbet etmiş, bazı çalışmalarda bu kitap en eski tabakâtü’l-kurrâ eseri diye zikredilmiştir. İbn Mihrân en-Nîsâbü’rî’ye ait -hakkında bilgi bulunmayan- *Tabakâtü’l-Kurrâ* da bu alanın ilk örnekleri arasında sayılır.⁶ Günümüze ulaşmamış bir eser de Ebû’l Âla Hemedânî’nin *Kitâbü’l-İntisâr fî Marifeti Kurrai’l-Müdüni ve’l-Emsâr* isimli eseridir. İbnü’l Cezerî, Hemedânî’ye ait bu eserin Cengiz Han istilalarında kaybolduğunu tahmin eder ve kendisinin ne bu eserden bir yaprak gördüğünü ne de bu eseri gören birini gördüğünü belirtir.⁷ Ebû Amr ed-Dânî’ye ait *Tabakâtü’l-Kurrâ* ve’l- *Mukri’in* isimli eser de günümüze ulaşmamıştır fakat *Gâyetü’n-Nihâye*’nin mukaddimesinde İbnül Cezerî’nin, “Dânî’nin ve Zehebî’nin *Tabakâtü’l-Kurrâ*’larını bu kitapta topladım ve bir o kadarını da ilave ettim” ifadesi kıraat ilminin temel başvuru kaynaklarının bu şekilde intikalinin sağlanmış olması açısından sevindiricidir.

Biz bu çalışmamızda İbnü’l-Cezerî’nin *Gâyetü’n-Nihâye*’sini ve bu esere kaynaklık eden teliflerden biri olan Zehebî’nin *Ma’rifetü’l-Kurrâ’il-Kibar Ale’t-Tabakâti ve’l-Asâr* isimli eserini tebliğimize konu olarak seçtik. Bu iki iki âlimin kıraat ilmine vukûfiyetleri ve aynı zamanda eserlerinin de günümüze ulaşmış tabakâtü’l-kurrâ türünün en geniş iki örneği olmasından yola çıkarak, kıraat ilmi için

⁴ Aşıkutlu, Emin, “Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 2007/1, sy. 32, s. 5-18, Rosenthal, Franz, *İlmü’t-Tarih İnde’l-Müslimin*, Beyrut, 1983, s. 133-134’den atıfla.

⁵ Kaya, Mesut, “Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme” *İslam Araştırmaları Dergisi*, yıl 2014, sy. 31, s. 33-65; Fayda, Mustafa, *“İbn Sa’d”*, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sad> (23.07.2018).

⁶ Birışık, Abdulhamit, “TABAKAT”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tabakat#2-tefsir> (22.07.2018).

⁷ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Daru’l-Lü’lue, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.1, s. 554-556; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, (tah. Ömer Abdusselam Tedmurî), Daru’l-Kütübi’l-Arabi, 561-570 seneleri, s. 334-339’da eserin adı Ma’rifetü’l-Kurrâ’ ve 20 cilt hacminde, Kâtip Çelebi, Keşfü’z-Zûnun, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, c.2, s. 1106’da eserin adı Tabakâtü’l-Kurrâ’ ve 20 cilt hacminde olarak zikredilmiştir.

önemleri, tabakât edebiyatındaki yerleri, metotları, içerikleri ve farklılıkları gibi yönlerden incelemeye çalışacağız.

Zehebî ve Ma'rifetü'l- Kurrâ'il- Kibar Ale't- Tabakâti ve'l- A'sâr

Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Şemseddin Ebû Abdullah et-Türkmânî ed-Dımaşkî ez-Zehebî. Marifetü'l-Kurrâ'da bir şahsın vefat tarihini h. 673 Rebülâhir olarak verirken kendinin de bu yılda doğduğunu belirtir. Zehebî, on sekiz yaşında hadis tahsiline yönelmiş, Dımaşk'te Ömer b. el-Kavvâs ve Ahmed İbn Hibetullah b. Askir gibi hocalardan hadis ilmini almıştır. Şeyhü'l-Kurrâ Cemluddîn Ebû İshak el-Fazılî (ö.692 h.)'den kıraat okumuş, fakat hocasının vefat etmesiyle bu ilmi Şemseddin Ebû Abdullah ed-Dimyafî (ö. 693 h.) ile tamamlamıştır. Ebû Abdullah b. Cibrîl el-Mısıri'den Dâni (ö. 444 h.)'nin et-Teysîr'ini, Şâtîbî(ö.590 h.)'nin Hırzû'l-emânî adlı eserlerini esas alıp yedi kıraate göre bir hatim okudu. İskenderiye'de Sadreddin Ebu'l-Kâsım es-Sahnûn (ö.695)'a İmam Nafi'nin Verş rivayetini ve İmam Asım'ın Hafs rivayetini cem usûlüyle on bir günde hatmetti. İbnü'l-Cezerî, Zehebî'nin istifade ettiği hoca sayısının bini bulduğunu belirtmiştir. Zehebî kıraat ilmi tahsiline yıllarını vermesine rağmen kıraat tedrisiyle meşgul olmamış, hadis, ensab ve rical ilimleriyle daha fazla meşgul olmuş ve bu alanlarda telifatını meydana getirmiştir. İbnü'l-Cezerî kıraat okumayı Zehebî'de tamamlayan kimseyi duymadığını, yalnızca Şihâb Ahmed b. İbrahim el-Menbicî'nin Ebû Amr kıraatiyle Kur'an'ın tamamını, cem' usûlüyle de sadece Bakara suresini Zehebî'den okuduğunu, bunun dışında İbrâhim b. Ahmed eş-Şâmî ve Ahmed b. el-Lebbân'ın kendisinden bazı kıraat vecihleri rivayet ettiğini, Yahyâ b. Ebû Bekir el-Bûni'nin de Zehebî'den Şâtîbiyye'yi dinlediğini belirtir. Tâcuddîn es-Sübki (ö. 771 h.), asrının muhaddisi, cerh ve tadil ilminde imam hocası Zehebî'nin vefatından kısa bir süre evvel görme yetisini kaybettiğini, hicrî 3 Zilkâde 748 Pazartesi gecesi Dımaşk'te Ümmü Salih Medresesi'nde vefat ettiğini ve cenaze namazında bizzat bulunduğunu ifade etmiştir.

Zehebî'nin telif, ihtisar ve tahrîc türünde 300'e yakın eserinin bulunduğu bilinmektedir. Bunların başlıcaları: *Tarihu'l-İslam*, *Düvelü'l-İslam*, *Siyer'ü A'lami'n-Nübelâ*, *Mu'cemü's-Şüyuh*, *El-İber fî haberi Men Gaber*, *Tabakâtü'l-Huffâz*, *Tabakâtü'l-Kurrâ'* (*Ma'rifetü'l-Kurrâ'*), *Muhtasarü'l-Müstedrek*, *el-Mühezzeb fî İhtisari's-Süneni'l-Kebîr*.⁸

Ma'rifetü'l- Kurrâ', İmam Zehebî'nin yazımını 730 (1330) yılında tamamladığı, İslamî telif geleneğine özgü bir tür olan tabakât edebiyatında, tabakâtü'l-kurrâ' ayırıcı özelliğiyle günümüze ulaşmış ilk örnek olması ve kendisinden sonra bu alandaki en kapsamlı eser olan İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-Nihâye*'sine kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Zehebî diğer eserlerinde bu kitabından söz ederken onu "*Tabakâtü'l-kurrâ'*" adıyla anmaktadır. Müellifin kontrolünden geçmiş nüshaların

⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'il-Kibâr*, (tah. Tayyar Altıkulaç), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995, İstanbul, Birinci baskı, c. 3, s. 1358, 1372, 1374, 1401, 1407; es-Sübki,Tâcuddîn, *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ*, Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, c. 9, s. 100-106; es-Süyûtî, Celâluddîn, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehebî*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1956, Beyrut, s. 347-349; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Darü'l-Lü'lüe, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.3, s. 174,175; Altıkulaç, Tayyar, "ZEHEBÎ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zehebi> (24.07.2018).

kapağında ise eserin adı “ *Ma’rifetü’l-kurrâ’i’l-kibâr ‘ale’t-tabakât ve’l-a’sâr*” olarak kayıtlıdır.

Dr. Tayyar Altıkulaç tarafından eserin son yapılan neşrinde muhakkik, eserin dört nüshasına (Millet, Köprülü, Paris, Berlin nüshaları) ulaştığını ve Millet nüshasının müellifin esere yaptığı en son ilaveleri ve değişiklikleri ihtiva ettiğini belirtmiştir. Fakat eseri tahkik etmeye karar verdiğinde eserin önce 1969 yılında Kahire’de, Paris, Berlin, Millet ve Köprülü nüshaları görülmeden büyük eksikliklerle neşredildiğini daha sonra da eserin üç kişilik heyet (Beşşar Avvad Ma’ruf, Şuayb el- Arnaût, ve Salih Mehdi Abbas) tarafından Paris, Millet ve Köprülü nüshaları görülmeden yeniden tahkik edilip neşredildiğini (Beyrut 1984) tespit etmiştir. Fakat bu çalışmada da müellifin sonradan ilave ettiği 500’e yakın biyografi eksiktir. Hal böyle olunca muhakkik Altıkulaç, İstanbul Millet kütüphanesindeki en genişletilmiş metne sahip olan nüshayı esas almış, sâbık muhakkiklerin eksikliklerinden berî olarak eseri neşre hazırlamıştır.

Zehebî eserinin mukaddimesinde kurrânın meşhurları ve önde gelenlerini, isnadı ve kıraat ilminde itkânı olanları tabakalara göre tasnif ettiğini belirtir. Müellif Hz. Osman’dan başlayarak kendi asrına kadar olan toplam 1241 kurrânın biyografisine yer vermiş, eseri zeylindeki ilave bir tabakayla toplam 18 tabaka halinde tasnif etmiştir. Müellifin eserinde dikkat çeken bir takım temel prensipleri vardır. Eserde beldelerinde şöhret bulmuş kurrâ-i kibara yer verilmiş, yer yer ihlal edilmiş olsa da öğrenci yetiştirmiş şahısların biyografileri kayıt altına alınmıştır. Müellifin eserde dikkat ettiği bir diğer prensip de konu dışına çıkmamak adına ricalin Kur’an-ı Kerîm tedrisi temelli biyografisine yer vermektir. Mezkûr ricalin diğer ilimlerle olan münasebetleriyle ilgili tafsilata girilmez, fakat bu durumun da zaman zaman ihlal edildiği ve kişilerin bazen hatıralarına, şiirlerine ve sözlerine yer verildiği görülür. Eserin ilk tabakası Hz. Osman ile başlar, okuyuşlarını Hz. Peygamber Aleyhisselam’a arz etmiş 7 sahâbenin biyografileri ile devam eder. İkinci tabakada, bir önceki tabakadaki ashaba kıraat arzetmiş veya onlardan ders almış 15 şahsın biyografisine yer verilir. Eserin üçüncü ve dördüncü ve beşinci tabakalarında diğer şahıslarla beraber kıraât-i aşere imamlarının biyografileri görülür. Hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda vefat edenleri kapsayan altıncı ve yedinci ve sekizinci tabakalarda diğer şahıslarla beraber kıraât-i aşere imamlarının râvileri ve râvilerin râvileri yer alır. Böylelikle müellif yaşadığı asra kadar 17 tabaka halinde meşhur kâriilerin biyografilerini aktarmıştır. On sekizinci tabaka müellifin 11 ve Afifüddin el-Matarî (ö. 765)’nin 14 biyografilik zeyillerinden oluşur. Eser, kıraat ilmi ile ilgilenen herkes için temel başvuru kitabı konumundadır. *Ma’rifetü’l-Kurrâ*’dan önce kıraat ricaliyle ilgili yazılmış biyografik eserlerin günümüze ulaşmaması, eserin önemini bir kez daha arttırır.

Müellif ömrünün son demlerine kadar eserin genişletilmesi için çalışmalarını sürdürmüştür. İstanbul Millet Kütüphanesi nüshasında kitabın genişletilmiş şeklini 730/ 1330 yılında bitirdiğini ifade etse de, esere yaptığı küçük ilaveler -Ebû Abdullah b. Es- Serrâc’ın biyografisinin sonundaki Şaban 747 tarihli vefat kaydı-müellifin

vefatından yaklaşık bir yıl öncesine kadar eseri genişletmeye devam ettiğini gösterir. Eserin son tahkikinde esas alınan İstanbul Millet Kütüphanesi nüshasında dokuz adet biyografinin mükerrer olduğu ve biyografilerdeki bilgi farklılıklarından bunların farklı zamanlarda yazılmış olabileceği tespit edilmiştir.⁹

İbnü'l-Cezerî ve Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'

Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. ali b. Yusuf b. El-Cezerî, 25 Ramazan Cumartesi gecesi 751 yılında Dımaşk'te doğdu. 764 yılında Kur'an-ı Kerîm'i ezberledi. Ebû Muhammed Abdülvehhab b. Sellâr, Ahmed b. İbrahim b. Tahhân ve Ahmed b. Receb'den ifrad metoduyla, İbrahim el-Hamevî'den cem' metoduyla kıraat-i seba'yı okudu. Mısır'da cem' metoduyla Ebû Bekir İbnü'l-Cündî'den kıraat okudu, Nahl suresinin 90. ayetine geldiklerinde hocasının vefatı üzerine yarım kalan hatmini Ebu Abdullah Muhammed muhammed b. es-Sâîğ ve Ebû Muhammed Abdurrahman b. el-Bağdadî'de tamamladı. Ayrıca İbnü's-Sâîğ'e on kıraati, Abdurrahman b. el-Bağdadî'ye on kıraati ve ilaveten İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan Basrî kıraatlerini okudu. Dımaşk'ta Emeviyye Camii'nde yıllarca kıraat okuttu. Hocası Ebû Muhammed Abdülvehhab b. es-Sellâr'ın vefatından sonra kendisine Ümmü Salih Türbesi'nde reisü'l-kurrâlık görevi verildi. Çok kimseler kendisine kıraat okumuştur.

798 yılında Mısır'da bir takım idari sorunlar neticesinde malına el konulması suretiyle zulme uğrayınca adil hükümdâr Yıldırım Bayezid hâkimiyetindeki Anadolu'ya, önce Antakya'ya ardından Bursa şehrine geçti ve bu şehirlerde de kıraat öğretimine devam etti. Yıldırım Bayezid ile birlikte Ankara Savaşına katıldı ve burada Emir Timur'a esir düştü. Cezerî'nin şöhretinden haberdar olan Timur onu beraberinde Maverünnehir'e, Keş şehrine götürdü. Cezerî Keş'de ve Semerkand'da kıraat okutmaya devam etti. Emir Timur'un ölümünün ardından Cezerî şehirden ayrıldı Horasan'a, Herat'a, İsfahan'a ve 808 yılında Şiraz'a yolculuk etti ve buralarda da kıraat talimine devam etti. *Gâyetü'n-Nihâye*'ye Cezerî'nin biyografisini ilave eden öğrencisi, hocasının 833 yılında Şiraz şehrinde vefat ettiğini ve kendi yaptırdığı Darü'l-Kur'an'a defnedildiğini kaydetmiştir.

İbnü'l-Cezerî'nin başlıca eserleri; *en-Neşr fi Kıraati Aşr* ve muhtasarı *Takrîbü'n-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr*, *ed-Dürre*, *Tahbîru't-Teysir*, *Mukaddimetü'l-Cezerîyye*, *et-Temhîd fi İlmi't-Tevîd*, *Müncidü'l-Mukrin* ve *Mürşidü't-Talibîn*, *en-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâi'l-Kübra* ve muhtasarı *Gâyetü'n-Nihâye*. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin seksen yedi eserini ve bu eserler hakkında bilgiyi içeren bir çalışma hazırlanmıştır.¹⁰

Gâyetü'n-Nihâye, Kâtip Çelebi'nin de belirttiği üzere alanının en şümüllü örneğidir. İbnü'l-Cezerî eserinin mukaddimesinde bu kitabın daha önce telif ettiği - günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen- *Nihâyetü'd-Dirayât fi Esmâi Ricali'l-Kıraât* isimli

⁹ Birişik, Abdulhamit, "Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibar 'ale't-tabakati ve'l-a'sar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1997, sy. 1, s. 213-216; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, (tah. Tayyar Altıkulaç), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995, İstanbul, Birinci baskı, muhakkikin girişi.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Darü'l-Lü'lüce, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.3, s. 608-613; İsmailpaşa, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, c. 2, s.187-188; el-Hafız, Muhammed Mutî, *İmam Şemsüddin İbnü'l-Cezerî ve Eserleri*, 1994, s. 4- 51.

Tabakâti'l-Kurrai'l-Kebîr olarak zikrettiği eserinin muhtasarı olduğunu, *Nihâyetü'd-Diraye*'de Ebû Amr ed-Dâni'nin *Ṭabaḳâtü'l-Kurrâ' ve'l- Mukri'in* ve Ebû Abdullah ez-Zehebî'nin *Tabakâtü'l-Kurrâ'* isimli eserlerini derlediğini ve bir o kadarını da kendisinin ilave ettiğini belirtmiştir. *Gâyetü'n-Nihâye*'nin ismi, eserin mukaddimesinde ve *Keşfü'z-Zünun*'da “Gâyetü'n-Nihâye” olarak, *Hediyetü'l-Arifin*'de “Gâyetü'n-Nihâye fî Esmâi Ricalî'l-Kirâe” olarak, Bergstrasser neşrinde “Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ” olarak ve bizim çalışmamızda esas aldığımız Ebû İbrahim Amr b. Abdullah tarafından yapılan son tahkikli neşirde ise “Gâyetü'n-Nihâye fî Esmâi Ricalî'l-Kirâât Evle'r-Rivâye” olarak kaydedilmiştir.¹¹

Müellif Rasûlullah aleyhisselam döneminden yaşadığı asra kadar kıraat ricalinin biyografilerini alfabetik isim sırasıyla ve numara vererek ele almış, her harfin bitiminde alfabetik düzenden ayrı olarak bölümde geçen kişilerin meşhur olmuş künye ve lakapları da verilmiş ve tam isminin ve künyesinin olduğu ilgili harfe ve muhakkik tarafından da ilgili numaraya yönlendirilmiştir. Mesela dâl harfi bâbının bitiminde “nisbeler ve lakablar” başlığı altında verilen Dârekutnî (ö. 385 h.) nisbesinin yanına Ali b. Ömer ismi de yazılmış ve ayn harfi bâbına yönlendirme yapılmıştır.

Müellif eserde biyografisi geçen isimlerin zikredildiği diğer meşhur kıraat kitaplarına birer rumuz vererek bu durumu eserin mukaddimesinde belirtmiştir. Buna göre şahıs müellifin eseri *en-Neşr*'de geçiyorsa "ن", Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inde geçiyorsa "ت" yine Dâni'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ında geçiyorsa "ج", Hüzeli (ö.465)'nin *el-Kâmil*'inde geçiyorsa "ك", Sıbtü'l-Hayyât (ö.541)'ın *el-Mübhic*'inde ise "مب", İbn Sivâr (ö. 496)'ın *el-Müstenir*'inde ise "س", Kalânîsî (ö. 521)'nin *el-Kifâyetü'l- Kübrâ*'sında ise "ف", Ebü'l Âlâ el-Hemedânî (ö.569)'nin *Gâyetü'l-İhtisâr*'ında ise "غا" rumuzları, eğer şahıs bütün bu eserlerde geçiyor ise o zaman da "ع" rumuzu şahsın isminin başına konularak bu durum belirtilmiştir. Müellif mukaddimesinde belirtmemiş fakat Ebû Ali el-Malikî (ö.438)'nin *er-Ravzâ* 'sını da "ض" harfi ile göstermiştir.

İbnü'l-Cezerî, eserin bitiminde eserin aslı olan *Nihâyetü'd-Diraye*'yi yazmaya 772 yılında başladığını, 16 Cemaziyeahir pazar günü 774 yılında bitirdiğini, muhtasarı olan *Gâyetü'n-Nihâye*'yi de 783 yılında yazmaya başladığını 16 Ramazan 795 yılında bitirdiğini belirten ferağ kaydı ile beraber sema, icazet ve mukabele kayıtlarını da bizzat belirtmiştir. Müellif eseri 795 yılında bitirdiğini belirtse de bu tarihten sonra müellifin kızı Selma tarafından Ahmed b. Muhammed el-Eşarî (ö.828) biyografisi ve müellifin öğrencileri tarafından da müellifin kendi biyografisi eklenmek suretiyle çeşitli ilaveler yapılmıştır.¹²

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Daru'l-Lü'lüe, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.1, s. 72 müellifin mukaddimesi; Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z-Zünun*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, c. 2, s. 1105; İsmailpaşa, *Hediyetü'l-Arifin*, c. 2, s.187-188; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurra*, G. Bergstraesser neşri, Darü'-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, Beyrut.

¹² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Daru'l-Lü'lüe, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.1, s. 72 müellifin mukaddimesi ve neşredenin girişi.

Gâyetü'n-Nihâye'yi ilk olarak Alman şarkiyatçı Gotthelf Bergstrasser (1886-1933) tahkike başlamış, muhakkikin çalışma tamamlanmadan ölümü üzerine eseri Otto Pretzl neşretmiştir. Bu çalışma müellifin kelamında tahrif, bazı konularda müellifin görüşünün nakledilmemesi ve ulaşılmamış dört nüsha olması sebebiyle tenkid edilmiştir. Eseri ikinci kez Cemâlüddîn Muhammed Şeref ve Mecdi Feth Seyyid üç cilt olarak tahkik etmiş ve Mısır'da basılmıştır. Bu çalışmada da daha önce yapılan Bergstrasser neşrinden nakiller bulunduğu için bazı yerlerde eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır. Eser son olarak Ebû İbrahim Amr b. Abdullah tarafından hazırlanan özenli bir tahkikli neşir çalışmasının ürünü olarak 2017 yılında Kahire'de basılmıştır. Bu basımda Bergstrasser neşrinde ulaşılmayan nüshalara ulaşılmış, biri müellif hattıyla yazılmış olmak üzere yedi nüsha ile karşılaştırma yapılmış, ayrıca metinde geçen şahısların biyografisinin bulunduğu diğer eserler de açıklayıcı dipnotlarla bildirilmiştir.¹³

Eserin yazma nüshaları şunlardır: Birinci nüsha müellif nüshası, Medine'de Mahmudiye Medresesi Kütüphanesi'nde (nr. 2559) kayıtlı, 305 varaklık nüshadır. Başında müellifin ferağ kaydı ve eserin iki cilt olduğu bilgisi bulunan bu nüshanın Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643 h.) ile biten birinci cildine ulaşılmıştır. İkinci nüsha İstanbul Mekteb-i Umumî (Beyazıt Devlet Kütüphanesi)'de kayıtlı Bergstrasser'in çalışmasında esas aldığı, müellife okunmuş 386 varaklık tam bir nüshadır (nr. 234). Üçüncü nüsha 1146 yılında İstanbul'da Çivizade Medresesi'nde müellife okunduğuna dair kayıt bulunan 624 varaklık tam bir nüshadır. Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye'dedir. Dördüncü nüsha İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan 552 varaklık tam bir nüshadır (nr.85). Beşinci nüsha Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan 301 varaklık, Bergstraesser neşrinde esas alınan üç nüshadan biridir (nr. 1616). Altıncı nüsha Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan, 290 varaklık, Bergstraesser neşrinde esas alınan üç nüshadan biridir (nr. 1647). Yedinci nüsha Hindistan Haydarâbad'da bulunun Âsafıyye Kütüphanesi'nde kayıtlı başında ve sonunda noksanlıklar bulunan nüshadır (nr.333). Sekizinci nüsha Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı 164 varaklık nüshadır (nr. 7466).¹⁴

Gâyetü'n-Nihâye'de Zehebî tabakâtından farklı olarak kıraat ilmiyle sınırlı tutulmaya çalışılmış bir çalışma karşımıza çıkar. Müellif biyografisini naklettiği kişinin isim, künye ve nisbe bilgilerinden sonra doğum ve vefat tarihlerinden başka sadece kıraat ilminde hocaları ve talebeleri hakkında bilgi vermiş, şahsın sadece kıraat ilmi ile olan alakasını zikretmiş, diğer ilimlerle olan münasebetine değinmemiştir. Nisbeten meşhur kârielerde ise tabii olarak bir miktar ayrıntı bilgi verdiği, bazen de şiirlerinden örnekler naklettiği görülür. Zehebî'nin tabakâtında ise verilen biyografilerde kıraat ilmi ile alakasının yanı sıra müellifin hadis ilminde otorite

¹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Daru'l-Lü'lüe, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.1, neşredenin girişi.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Daru'l-Lü'lüe, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.1, neşredenin girişi; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurra*, G. Bergstraesser neşri, Darü'-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, Beyrut, c.1, neşredenin girişi.

olmasının etkisiyle, özellikle hadis ilminde şahısların isnadını ve konumlarını da zikrettiği görülür.

Müellif bazen sehven ya da şahsın bazen kendi nisbesiyle, bazen babasının bazen de dedesinin nisbesiyle anılması sebebiyle, bir şahsı birden fazla yerde geçirmiştir. 96 biyografide bu durum karşımıza çıkar. Bunun dışında İbnü'l-Cezerî'nin *Zehebî*'nin tabakında olanı derlediğini söylemesine rağmen bazı biyografilerin -42 *kâri-Gâyetü'n-Nihâye*'de eksik olduğu görülür. Bunun nedeni *Zehebî*'nin ömrünün sonuna kadar esere ilaveler yapması, Cezerî'nin elinde bulunan *Zehebî* tabakâtının da bu son eklenenleri ihtiva eden nüsha olmamasından kaynaklı olabilir.¹⁵

Zehebî eserinin mukaddimesinde beldelerinde şöhret bulmuş kurrâ'nın biyografilerini yazdığını belirtmiştir. Cezerî'de ise böyle bir şart yoktur. Meşhur olan şahısların meşhur olduklarını belirtmekle birlikte bazı şahısların sadece kıraat okuduğu ve okuttuğu bir kişi zikredilmiş, bundan başka doğum ve ölüm tarihleri dahil herhangi bir bilgi verilmemiş, bazen de şahsın ismi, künyesi ve nisbesinden sonra sadece kıraat ilminde bir hocası veya sadece kendinden kıraat okumuş bir öğrencisi zikredilmiştir. Bazen şahısların diğer kitaplarda yanlış verilmiş künyeleri de müellif tarafından belirtilerek düzeltilmiştir. Müellifin şahıslardan naklettiği bir söz veya bir hatıranın da çoğu zaman kıraat ilmi ilgili olduğu görülür. Müellif ashabdan kurrâ olanlar veya meşhur kariler ile ilgili ayrıntılı bilgi için *Tabakâtü'l-Kübrâ* olarak nitelediği *Nihâyetü'd-Diraye* isimli eserine işaret eder.

SONUÇ

İlmî emanetin muhafazası, geleneğin aktarılması, akademik hafızanın canlı tutulması ve âlimlere olan saygının bir tezahürü olarak tabakât edebiyatı İslamî telif geleneğinin özgün ve ayrılmaz bir parçasıdır. Telif tarihi tabakâtü'l-müfessirînlerden önceye dayanan tabakâtü'l-kurrâ türü eserlerin meşhurlarından sadece İmam *Zehebî*'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-Nihâye* isimli eserlerinin günümüze ulaşmış olması, alanın en kapsamlı iki nadir örneği olmaları ve müelliflerinin aynı zamanda kıraat ilminde âlim olmaları sebebiyle son derece önemlidir.

Günümüzde tabakât geleneğinin devamı niteliğinde gerek üniversitelerimizde akademi dünyasında gerek akademi dışında kıraat ilmine hizmet etmiş şahısların makale, yüksek lisans ve doktora tezleri vesilesi ile araştırılıp kayıt altına alınması geleneğin aktarımı niteliğinde kıraat ilmine yapılacak bir katkı olarak düşünülebilir. Selçuklu dönemi, Osmanlı dönemi, Cumhuriyet dönemi gibi kıraat âlimlerinin kaydının tutulacağı dönem bazlı çalışmalar da aynı şekilde alana katkı sağlayacaktır.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, (tah. Ebû İbrahim Ömer b. Abdullah), Daru'l-Lü'lü'e, 2017/1438, Kahire, Birinci baskı, c.1, neşreden giriş.

Kaynakça

- Altıkulaç, T. "ZEHEBÎ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. içinde.
- Aşıkkutlu, E. (2007). Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5-18.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul : Kubbealtı Lugati.
- Birişik, A. (1997). Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibar 'ale't-tabakati ve'l-a'sar. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 213-216.
- Birişik, A."TABAKAT". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. içinde.
- Cezerî, İ. (2017/1438). *Gâyetü'n-Nihâye*. Kahire: Darü'l-Lü'lüe.
- Çelebi, K. *Keşfü'z-Zûnun*. Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- el-Hafız, M. M. (1994). *İmam Şemsüddin İbnü'l-Cezerî ve Eserleri*.
- es-Sübkî, T.*Tabakâtü'sh-Şafîyyeti'l-Kübrâ*. Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arabî.
- es-Süyûtî, C. (1956). *Zeylü Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehebî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Fayda, M. "İBN SA'D". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. içinde.
- Kaya, M. (2014). Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 33-65.
- Manzur, İ. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Darü Sadır.
- Paşa, İ. *Hediyetü'l-Arifîn*.
- Zehebî. (1995). *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- *Tarihu'l-İslam*. Darü'l-Kütübi'l-Arabi.
- Zemahşerî. (1998/1419). *Esasü'l- Belağa*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.